

Gondolatok az ókori görög színházról

Szerző:

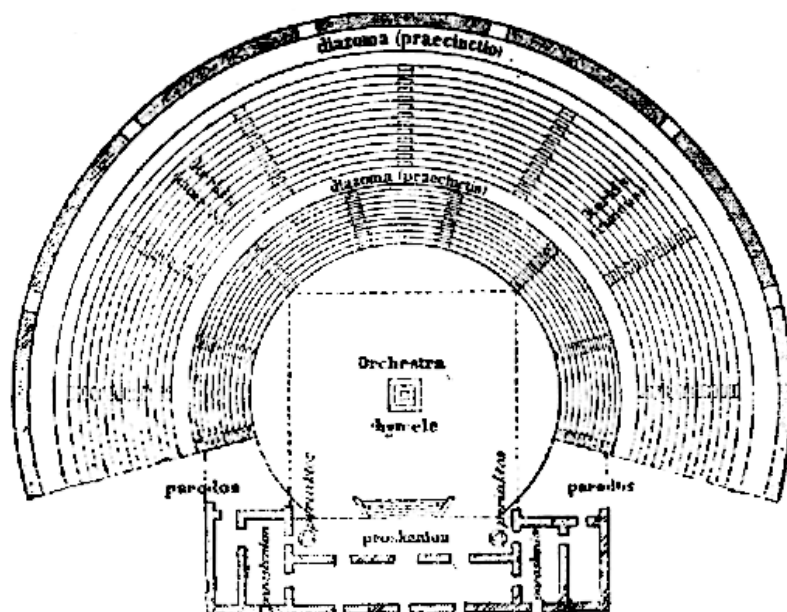
Darvai Botond

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Színház és Televízió Kar, teatrológia szak,
alapképzés, I. év

Témavezető:

dr. Bréda Ferenc egyetemi adjunktus,

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Színház és Televízió Kar, Magyar Színházi Intézet

A színházművészet és színház fogalmának elméleti megközelítések arra a következtetésre juthatunk, hogy a többi művészethez hasonlóan igen bonyolult, térben és időben kiterjedő jelenségekről kell beszélnünk. Amióta az emberiség a kék bolygónak nevezett égitesten él, ösztönösen és tudatosan vágyik a színház valamilyen formájára. Az elmúlt évezredek alatt számos színjátékforma és ennek megfelelő helyszín alakult ki. Dolgozatomnak részint az lenne a célja, hogy megtalálja e sokarcú művészet alapvető, sajátos vonásait, részint pedig, hogy bizonyos „törvényszerűségekre” mutasson rá, olyanokra, amelyek az érdeklődő egyént, jelen esetben az embert, viszonylag jól eligazítják nemcsak az ősi, illetve a történelem során ismertté vált színjátékos jelenségekben, hanem ízelítőt kapjon a jelenkor nyugtalanul új formákat kereső, új gondolatokat közlő változatos próbálkozásaiából is.¹

Az enciklopédikus szakirodalom szerint a következőképpen lehet meghatározni a színházi helyszín kialakulásának folyamatát: „az emberek általában valamilyen céllal gyűlnek össze. Lehet ez a kitűzött cél a munka, s ekkor a gyülekezés számára a munkahelyet jelöli ki, illetve alakítják ki. Lehet a találkozás célja – még mindig a termeléssel kapcsolatban, de már nem közvetlenül – a termelés feltételeinek előzetes biztosítása, a munkacselekvések gyakorlása, az eredmények boldog-

¹ Minerva Nagy Képes Enciklopédia A művészetek, Minerva Könyvkiadó, Budapest, 1973, p. 352.

vidám megünneplése, olyan cselekvéssorozat, amely a tényleges termelőmunkához képest félbeszakításnak, szüneteltetésnek, pihenésnek, ünnepnek számít. Főleg, ha a többé-kevésbé primitív ősi hiedelem szerint ismeretlen, de hatékonynak vélt hatalmakkal, az életet és halált befolyásoló külső erőkkel kellett rendszeresen kapcsolatot létesíteni. Így tevődött egymásra, folyt össze az ünneplés helyszíne a játék helyszínével, s lett mindenféle játékhellyé, majd szórakozóhellyé. A játékhely tehát szerves kapcsolatban van mindenkor a játékalommal, s azzal a céllal, amelyért a játék történik”.²

A fent említett elv bármely kor színházára kiterjeszthető, talán annyi különbséggel, hogy a „cél” körüli tényezők más-más megfogalmazási formákban voltak, illetve vannak manapság is jelen. A XXI. században rengeteg lehetőség van a színház világában, ez alatt értem a színházművelés megannyi formáját, hogy olyasmit lássunk, amire éppen vágyunk. A hagyományos közsínháztól kezdődően a kulturális performanszokig a színház bármilyen formáját megtalálja az ember. A fent említett gondolatok közül ki szeretnék emelni egy számomra fontos kulcsfogalmat: a helyszínt. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a teret/helyszínt, ami a színházi előadásnak, vagy akármilyen más színházi eseménynek ad otthont, ugyanis ennek művészettörténeti jelentősége hatalmas múltra tekint vissza.

A következőkben ezt szeretnénk körbejárni, a színházi előadás helyszínét, mint műépítészeti alkotást.

A jelenkor emberének szemével nézve a színház és az opera épülete a következőket „mondják el” magukról: hatalmas, impozáns épületek, amelyek koruknak megfelelő építészeti stílusjegyeket viselnek magukon. Rendelkeznek előcsarnokkal, ruhatárakkal, megannyi lépcsősorral, amelyek az emeletekre vezetnek. Központi szárnyukban helyezkedik el a „nagyterem”. Ott található a nézőtér, a zenekari árok, a páholyok, a színpad és a hatalmas csillár a mennyezeten (ha van). A színpadi tér felett helyezkedik el a díszleteket mozgó technikai rendszer. A színpad egyik oldalában az ügyelőnek kialakított részt találjuk, és a színpaddal szemben pedig a fényekért és hangért felelős szakember fülkáját. Központi helyet foglal el az a függöny is, amely a nézőteret választja el a színpadtól. Mindemellett találunk még különböző méretű és formájú reflektorokat is. Egyes épületek rendelkeznek stúdióteremmel, balett- és próbatermekkel. Természetesen nem feledkezhetünk meg sem az öltözőkről, sem pedig a díszletraktárakról. Ezek azok az alapvető elemek, amelyekkel a mai színházak, operák rendelkeznek. Azonban ha tüzetesebben körülnéznénk környezetünkben, még találunk hasonló formájú épületeket, amennyiben szemlélődésünk szempontja kellőképpen rugalmas. (Persze ehhez lazítanunk kell bizonyos feltételeken). Találhatunk-e struktúrabeli hasonlóságokat stadionok, sportcsarnokok,

² Minerva Nagy Képes Enciklopédia A művészetek, Minerva Könyvkiadó, Budapest, 1973, p. 352.

tribünszerkezetek, egyetemi vagy iskolai amfiteátrumok vagy akár templomok között? Mi az, ami ezeket a helyszíneket összeköti? Talán a forma a kapocs a felsorolt fogalmak között. Minden épület egyetlenegy épületi formára vezethető vissza, amelyet az antik görög világban kell keresnünk. Akár azt is mondhatnánk, hogy a Krisztus előtti görög színházak szolgáltak ezen épületek tervezési ihletőiként. Ha nem is hű másai az antik színházaknak, rengeteg azonos motívumot fedezhetünk fel közöttük. A színpad fogalma, a nézőtér elhelyezkedése mind-mind hasonlóságot mutatnak az antik színházi formákkal. Fontos megemlítenünk egy lényeges különbséget, amely ma már lehet, hogy nem játszik olyan fontos szerepet az ilyen épületek tervezésénél. Ez nem más, mint az ezoterika és a csillagászat. Viszont az tény, hogy megmaradtak olyan kulcsfontosságú elemek a tervezésnél, amelyek I. e. 500-ban is azok voltak a színházi épületek tervezésénél. Annak érdekében, hogy jobban megértsük ezeket a tervezési fogalmakat és formákat, meg kell vizsgálnunk a dráma eredetét és a görög színház tulajdonképpeni kinézetét.

„A dráma és a színház két olyan fogalom, amelyek egymás nélkül nem léteznek.

A drámaköltészet természetesen nem egy csapásra, nem előzmények nélkül bontakozott ki, hanem azoknak a vallási, tematikai, formai hagyományoknak a felhasználásával és művészi átalakításával, amelyek századokkal, sőt évezredekkel korábban – még a nemzetiségi társadalom viszonyai között – fejlődtek ki. A teremtség isteneinek kultusza jóval a civilizáció előtti időkbe nyúlik vissza. A földből élő nép istenként imádta magát a földet, a vizeket, erdőket, féléő rajongással szemlélt minden természeti tüneményt. Áldozatokkal, mágikus szertartásokkal igyekezett megnyerni a természet kegyét, amelyet úrnak érzett élete fölött. Az ókori Attikában, amelynek népe az ipari termelés fellendülésének korában is elsősorban földműveléssel foglalkozott, sok vallási szertartás és ünnep kapcsolódott a szüret és az új vetés eseményeihez. A termékenység istenének, kiváltképpen Dionüszosznak és Déméternek kultuszában, az elmúlásból sarjadó új élet misztikus szertartásokkal kezdődő, majd féktelen farsangi vidámságba forduló ünnepeiben a földművelő nép életöröme fejeződött ki. A természetnek ezt a csodás „meghalását” és „megfiatalodását” ismerték már az ősi, természeti vallások is. Dalokkal, táncokkal ünnepelték a tavasz születését, és ezek a szertartások tovább éltek a köztudatban. A termésre vigyázó, a termést szimbolizáló istent rejtélyes szertartások közepette siratták el, a „feltámadást” pedig szilaj jókedvvel ünnepelték. Borseprővel pirosították be arcukat, fantasztikus gúnyákat öltöttek, a növényi és emberi termékenység hatalmas alakú jelképeit hordozva, víg dalokkal járták a mezőket és utcákat, és derekasán becsíptek, felöntöttek a garagra. Ezt követően kecskét áldoztak Dionüszosz istennek, majd a halálát és újjászületését elbeszélő kardalokkal, dithüramboszokkal, tréfás játékokkal és lakomával fejezték be a nagy napot...”³ Ezt nevezték el Dionüsziaának (Dionüszosz ünnepének). A nagy Dionüszia utolsó három napját drámai

³ Falus Róbert, Az ókori görög irodalom története, I. kötet, Gondolat Kiadó, 1964, pp. 264-265.

előadásokkal zárták. Így született meg a görög dráma világa. Arisztotelész Poétika című alkotásában is találunk erre vonatkozó információkat, amelyek segítenek jobban elképzelni a dráma eredetét.

*„Az első színészek, akik dalaikban és táncaikban Dionüszosz életét, harcait vagy szenvedéseit elevenítették meg, az agorán adták elő játéukukat. Az agora azonban, ahol Athén politikai és gazdasági életének eseményei is lezajlottak, csakhamar szűknek bizonyult. Színházat kellett építeni.”*⁴ Athénban a város központjától, a fellegről délkeletre eső térségben mutatták be Dionüszosz istennek az áldozatot. Az oltár körül, az Akropoliszhoz vezető domboldalon, félkör alakban helyezkedett el a szertartáson résztvevő nép. A domb alján elterülő lapj lett a drámai előadások színhelye, a domboldal pedig a nézőtér. A lejtőt használták fel a padsorok elhelyezéséhez, a kör alakú térséget jobbról-balról földtöltésekkel erősítették meg, amelyek folytatásaiként kőfalat emeltek. A padsorokat először fából építették (i.e. 500 körül az egyik évben a fatribün összeomlott), később – az i. e. IV. században – kő- és márványoszlopokkal helyettesítették.⁵ Így született meg a görög színház. Mindemellett sokkal precízebb volt az épületek megtervezése. Komoly csillagászati és ezoterikai háttérrel rendelkeznek az ókori színházak.

Pap Gábor, művészet- és irodalomtörténész, egyik konferenciáján hosszasan tárgyalta a görög színház sajátosságait. Ezen színházak kialakításánál mindig megkeresték a megfelelő terepformákat, ahol minél nagyobb körívet alakíthattak ki a leendő színház részére. A kiválasztott terepen csak azt egészítették ki minimális erőbefektetéssel, amely elkerülhetetlen volt: a padok részére a szinteket. A kör alakú görög színház háromnegyede a nézőtérből és egynegyed rész színpadból állt. A kör negyedét kitöltő színpad az egyedüli épített tere a színháznak. Mi lehet a magyarázata ennek az elhelyezésnek? A válasz a következő: a Nap égi útvonala.

*„A mérsékelt égövön a Nap maximális útvonala az égbolt peremének háromnegyedét érinti. Nyáron a Nap észak-keleten kel fel, és észak –nyugaton szentül el, így az égi pályája ténylegesen az égbolt háromnegyedét érinti. Az égi horizont negyedik negyedét sose érinti a Nap, sosincs felette, mégis a fény erre a negyedre is vetül, ahogy a nézők szemei is színpadra...”*⁶ Tehát a színház volt az a hely, ahol szimbolikusan testet öltenek a dolgok, történések. Ezért a színházban (ebben a szűk térbeli és időbeli keretben, amiben egy színházi előadás zajlik) minden fontos égi (évköri) eseményt a színpadi játékkal kellett megjeleníteni, ráadásul mindezt emberi sorsokban kifejezve.

„A korai görög időkben a színház kultushely volt. Ez a magyarázata annak, hogy ugyanaz az alapelv érvényesült a színháznál, mint a templomokban. Ugyanolyan kultuszcselekmény zajlott

⁴ Falus Róbert, *Az ókori görög irodalom története*, I. kötet, Gondolat Kiadó, 1964, p. 267.

⁵ Falus Róbert, *Az ókori görög irodalom története*, I. kötet, Gondolat Kiadó, 1964, pp. 264-268.

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=3BPKlmgG-I>, PapGábor művészettörténész előadása

mindkettőben, csak más módszerek, eljárások segítségével, és más volt a közönséghez való viszonyuk. Az ókorban a templomba nem léphetett be a be nem avatott, az átlagember. A templomi gyakorlat csak a szakrális vezetők, a beavatottak magánügye, kiváltsága volt. A tömeg, a beavatatlanok számára a templom helyett maradt a templom körüli tér és a színház. A beavatatlanok kizárása a templomi gyakorlatból a kereszténység megjelenéséig közismert volt, elég csak az Újszövetségben leírtakra gondolni”⁷ – állapítja meg a professzor. Tehát azok számára, akik a szakralitást, mint be nem avatottak akarták átélni, azoknak ott volt a színház. Ezért nem volt mindegy, milyen volt a színház alaprajza, tájolása és a szertartás rendje.

A színházak szertartás rendje is kötött volt, amely szintén a 3+1-es rendszert tükrözi. A színházi bemutató, szent időhöz volt kötve, tehát az év csak meghatározott időszakában lehetett előadásokat tartani a színházban. Továbbá minden színre vitt darabot egy 3+1-es rendszerben adtak elő. Három összefüggő tragédia és egy szatírájáték keretében kellett ugyanazon szerzőnek helyt állni, ha azt szerette volna, hogy a műve bemutatásra kerüljön. Tehát a színházi szertartásrend és a színház területi alapfelosztása igazodik az égi rendhez, a Nap égi útjához, fényhatásaihoz. A színházi előadás célja így a téli napfordulóba bevetülő teljes fényjelenség bemutatása volt. A három tragédiával a bevetülő fény jó oldalának és veszélyeinek fenséges módon történő bemutatása volt a cél. Ezt követően a szatírájátékkal mindezek visszájának, karikatúrájának megjelenítésére került sor. Ezeket nem lehet elkülöníteni egymástól és mind a négy művet azonos szerzőnek kellett megírnia.

Az ember nem is gondolná, hogy a korabeli színház minden eleme egymással szoros összefüggésben áll. A helyszíntől maga a drámáig, minden. Az ókori mérnököknek hatalmas tudással kellett rendelkezniük, ahhoz, hogy a mindenki által jól ismert antik színházakat megtervezzék. Továbbá a hegyoldallal szembeni elhelyezés, amely szinte kötelező hagyománnyá nőtte ki magát a görög színházak építésénél, fokozta az előadások hanghatását, a félkör alakú, lépcsőzetesen emelt padosorok pedig, amelyeket sugárszerűen futó lépcsők osztottak ék alakú szakaszokra, nagy tömegek befogadását tették lehetővé. Például az athéni Dionüszosz színház kb. tizenhétezer nézőt volt képes befogadni. Léteztek ennél nagyobb férőhelyes színházak is. Egy másik figyelemre méltó mozzanat, hogy a színházat nem fedte tető, sem a játékteret, sem a tölcsérszerű kiképzése miatt koilon-nak (üreg) nevezett nézőteret. A játék helyszíne a kerek orkhésztra volt, közepén pedig az istennek állított oltár díszelgett. Ez a 12 (máshol 10 – 15) méter sugarú, döngölt földtalajú, kerek térség volt a színház legfontosabb része. Mögötte állt a szkénének nevezett épület. Kezdetben csak valami fasátorszerű, bódéféle kis épület volt, amelyet csak az ünnep tartamára

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=3BPKImgsG-I>, Pap Gábor művészettörténész előadása

emelték, ez biztosította az előadásokhoz szükséges kellékeket (felszereléseket, a színészek ruháit stb.) Később Szophoklész kezdeményezésére képezték ki a hátsó falát a színháznak, amely rendszerint palotát vagy templomot ábrázolt, előtte pedig egy oszlopsor, más néven proszkénion helyezkedett el. Tehát, amikor az antik görög Dionüszosz-ünnepekhez fűződő játékok helyszínéről beszélünk, három fontos tényezőt kell szemünk előtt tartanunk: a majdnem teljesen körszerű tánchelyet, az orchésztrát, ennek a körnek a közepén lévő áldozati pontot, a thümelét, és végül a játékosok oldalát lezáró építményt, a szkénét (a szó eredeti jelentése „sátor”).

A festői környezetben elhelyezkedő monumentális épület még számos érdekességet hordoz magában. A lejtős nézősornak köszönhetően mindenki jól láthatta az előadásokat. Az első sorokat, ahonnan a legjobban lehet látni, az előkelőségeknek tartották fenn, még a széktulajdonos rangját is felírták. A lejtős domboldalnak köszönhetően ugyanolyan élményben volt része az első sorban ülő embernek, mint az utolsó sorban ülőnek, ami az előadás hangzásvilágát illeti. Ma is, ha egy görög színház közepére állunk, és eldobunk egy kis követ, az utolsó sorban ülők is fogják hallani a kavics eldobásával keltett zörejt. Nők nem játszhattak, így a női szerepeket is férfiak alakították. A színészek maszkot viseltek, s hogy a legtávolabb lévő széksorban is jól hallják őket, a maszkba egy tölcsért rejtettek el, amely felerősítette a hangjukat. Ahogyan azt már elmondtuk, több ezer néző befogadására volt alkalmas a színház, de mégis voltak olyanok, akiknek nem tellett belépődíjra. Őket ingyen engedték be a játékokra. Ma már meglehetősen hosszúnak találunk egy három-négy órás színdarabot. Az ókori görögök néha nyolc-tíz órát, vagy még annál is több időt töltöttek színházban. Sokszor az ebédjüket és a vacsorájukat is ott ették meg. A színpad sem hasonlított a mai színházak színpadjaira. Általában kőből építették. Díszlet helyett kezdetben csak egy-egy kőkaput, vagy valami jellegzetes építményt helyeztek el a színen, de ismerték a színváltozásokat, a fény- és hanghatásokat is. A mennydörgést például úgy utánozták, hogy a színpad háta mögött kődarabokkal teli hordót görgettek egy fémlapon. Ha valakit az égbe kellett küldeni, csigák segítségével, fatáblán emelték fel. Az előadások is érdekesen kezdődtek. Az ókori görögök nem készítettek plakátokat, amelyek ma már elengedhetetlen kellékei, tartozékai az előadásnak. Az előadások előtt egy közeli téren a szerző a kórus segítségével részleteket mutatott be darabjából az egybegyűlteknak, és ismertette a szereposztást, valamint körmenettel tisztelték meg Dionüszoszt. A pap malacot áldozott neki, majd elfoglalta a nézőtér közepén, a fő helyen álló széket, és csak ezután kezdődhetett az előadás.⁸

⁸ Kuslits Katalin, *Tanítható-e az ember?* Szöveggyűjtemény, Dinasztia Kiadó, Budapest, 1993, p. 103.

Apránként elkezdünk hasonlóságokat és különbségeket keresni az ókori és mai színházak között. Véleményem szerint csak töredékeiben találunk egyező motívumokat, ellenben kétségtelen, hogy a színház eszmei értéke nem változott.

Térjünk vissza az előbbieken feltett kérdésünkhöz. Mi az, ami a mai modern épületeket és az antik színházat összeköti? A következő válaszokat adhatnánk: az épületek monumentalitása, a nézőtér lépcsőzetes kialakítása, a „színpad” fogalma, illetve maga a cél, amiért azokba az épületekbe járunk. Akár azt is mondhatnánk, hogy mikor egy színház vagy opera előcsarnokába belépünk, lenyűgözve érezhetjük magunkat, a méreteket és formatervezés, mintha ugyanannak a festői tájnak akarna megfelelni, mint amelyben az ókori színházak elhelyezkednek, csak hogy ennek egy metaforikus értelmezésében. Az is hasonlóság lehet, hogy amikor ma színházba szeretnénk menni, egyféléképpen tiszteletünket szeretnénk kifejezni „Dionüszosznak” azzal, hogy kilépünk hétköznapi rutinunkból, s megteremtjük a szakralitás különböző formáit profán világunkban.

Úgy gondolom sikerült megtalálni azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek építészeti formák szempontjából összekötik az antik színházi világot a maival. Amikor elsétálunk egy színház, operaház, koncertterem vagy akármilyen hasonló célt szolgáló épület mellett, az ember nem is tudatosítja magában azt, hogy alapvető szerkezeti formáik sok ezer éves múltat tekintenek vissza. Sokszor természetesnek tűnik létezésük a jelenben, és ritkán alakítunk ki „párbeszédet” bármilyen műépítészeti kuriózzal. Épületeink „olvasásakor” gondoljunk arra, hogy az antik görög művészettörténeti örökség mai kultúránk szerves része.

Irodalomjegyzék

1. *Minerva Nagy Képes Enciklopédia A művészetek*, Minerva Könyvkiadó, Budapest, 1973, p. 352.
2. Kuslits Katalin, *Tanítható-e az ember?* Szöveggyűjtemény, Dinasztia Kiadó, Budapest, 1993, p. 103.
3. Falus Róbert, *Az ókori görög irodalom története*, I. kötet, Gondolat Kiadó, 1964, pp. 264-268.
4. <https://www.youtube.com/watch?v=3BPKImgsG-I>, Pap Gábor művészettörténész előadása